

Krzysztof Bobrowski, Katarzyna Okulicz-Kozaryn
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”
Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

UŻYWANIE SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH PRZEZ UCZNIÓW LICEÓW OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH W GMINIE WARSZAWA-CENTRUM

WSTĘP

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie środowisk lokalnych danymi na temat rozpowszechnienia na ich terenie problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych. Wynika to z ustawowego przesunięcia odpowiedzialności za rozwiązywanie tego typu problemów z ośrodków centralnych w stronę władz terytorialnych. W związku z tym zarówno przed osobami zajmującymi się działalnością badawczą, jak i przed przedstawicielami społeczności lokalnych pojawiają się nowe możliwości i wyzwania. Dla badaczy ważne jest poszerzenie grona potencjalnych odbiorców, zainteresowanych wynikami ich pracy oraz możliwość bezpośredniej konfrontacji wniosków badawczych z rzeczywistością społeczną. Z perspektywy władz lokalnych, wyniki badań epidemiologicznych mogą spełniać różnorakie funkcje. Po pierwsze, mogą zwracać uwagę społeczności lokalnej na ważne kwestie społeczne i świadczyć o aktywności władz samorządowych. Po drugie, mogą zwiększać gotowość osób pracujących z dziećmi i młodzieżą do podejmowania działań profilaktycznych. Po trzecie, ułatwiają planowanie: gdzie, wobec kogo, w jakim zakresie, a w związku z tym – za jakie środki, podejmować lub intensyfikować konkretne działania. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera identyfikacja rejonów, w których występuje zwiększona dostępność lub używanie substancji psychoaktywnych. Im bardziej precyzyjna jest diagnoza, tym lepiej. W związku z powyższym,

Badania zostały sfinansowane przez Wydział Oświaty Gminy Warszawa Centrum w ramach porozumienia z Instytutem Psychiatrii i Neurologii (nr tematu 158/98).

między badaczami a przedstawicielami władz lokalnych może pojawić się konflikt interesów. Jedni muszą zapewnić osobom badanym pełną anonimowość, drugim zależy na precyzji (szczegółowości) obrazu, czyli np. na identyfikacji szkół lub klas, których uczniowie częściej niż inni sięgają po środki psychoaktywne.

Inicjatorzy niniejszych badań, czyli przedstawiciele Wydziału Oświaty Gminy Warszawa-Centrum, również wstępnie oczekiwali od nas – realizatorów badań – daleko idącej szczegółowości w prezentowaniu wyników badań. W związku z koniecznością zapewnienia badanym anonimowości osobistej, anonimowości klasy i anonimowości szkoły mogliśmy spełnić ten postulat tylko w ograniczonym zakresie, tzn. przeprowadzić porównania między dzielnicami, a nie pomiędzy poszczególnymi szkołami.

Wartość praktyczna badań epidemiologicznych wzrasta, gdy ich wyniki nie ograniczają się do opisu stanu bieżącego, ale stwarzają możliwość przewidywania kierunków rozwoju sytuacji. Ten cel badań może być zrealizowany w oparciu o dane pochodzące z kolejnych pomiarów prowadzonych na przestrzeni lat w obrębie tej samej populacji. Do badań, które umożliwiają dokonywanie porównań czasowych, należą badania prowadzone przez CBOS (2, 3, 4), Europejski Program Badań Ankietowych ESPAD (13, 14, 15) oraz tzw. „badania mokotowskie” prowadzone przez naszą Pracownię. Badania te, rozpoczęte w 1984 roku, powtarzane są co cztery lata wśród uczniów pierwszych klas szkół średnich (9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20). Realizując badania w Gminie Warszawa-Centrum chcieliśmy wykorzystać możliwość porównania ich wyników z wynikami ostatniej edycji badań „Mokotowskich” i na tej podstawie, choćby w przybliżeniu, opisać trendy w zakresie używania alkoholu i innych substancji uzależniających przez młodzież uczącą się w pierwszych klasach liceów.

Poza precyzyjnymi danymi epidemiologicznymi, do planowania działań mających ograniczać problemy związane z używaniem środków psychoaktywnych, przydatne są informacje na temat czynników zwiększających ryzyko sięgania po tego typu substancje. W niniejszych badaniach uwzględniliśmy niektóre z takich czynników, np. oczekiwania związane z piciem alkoholu (6), a wnioski z ich analizy przekazaliśmy przedstawicielom społeczności lokalnej. Nie są one przedmiotem tego opracowania, które koncentruje się wokół części epidemiologicznej zrealizowanych badań.

CEL BADANIA

Podstawowym celem prezentowanych tu badań była analiza rozpowszechnienia używania legalnych i nielegalnych substancji psychoaktywnych przez uczniów liceów ogólnokształcących Gminy Warszawa-Centrum oraz sformułowanie wskazań, co do ukierunkowania działań profilaktycznych.

Szczegółowe cele dotyczyły:

1. Oszacowania rozpowszechnienia picia alkoholu i używania innych substancji psychoaktywnych przez uczniów klas pierwszych i trzecich liceów w całej Gminie Warszawa-Centrum oraz w jej poszczególnych dzielnicach.

2. Diagnozy różnic między chłopcami i dziewczętami oraz klasami pierwszymi i trzecimi w zakresie używania substancji psychoaktywnych.

3. Oszacowania zmian, jakie nastąpiły pomiędzy 1996 a 1998 rokiem, wartości wskaźników dotyczących używania substancji psychoaktywnych przez uczniów klas pierwszych liceów Mokotowa.

METODA

Warunki prowadzenia badań

Badania zostały zrealizowane w ścisłej współpracy z Wydziałem Oświaty Gminy Centrum w pierwszej połowie listopada 1998 roku. Prowadzone były metodą audytoryjną, w czasie lekcji szkolnych. Dni, w których uczniowie odpowiadali na pytania ankiety, czyli poniedziałki i wtorki, zostały wyznaczone tak, aby ostatnia kategoria odpowiedzi na pytanie o ostatni przypadek picia alkoholu (1-4 dni przed badaniem), obejmowała weekend.

Ankieterami byli specjalnie przygotowani do przeprowadzenia badań studenci.

Badana próba

Sposób doboru klas do badań wynikał wprost z zapotrzebowania określonego przez sponsora badań. Badaniami objęto wszystkie publiczne licea ogólnokształcące znajdujące się w Gminie Warszawa-Centrum (N=46). Ankiety przeprowadzono w 217 ze wszystkich, czyli 222 klas pierwszych tych liceów (5 klas było nieobecnych w terminach, w których prowadzono badania z powodu wyjazdów np. na obozy integracyjne lub „zielone szkoły”). W sumie, w badaniach uczestniczyło 6519 uczniów klas pierwszych, co stanowi 90,4% całej populacji. Drugą grupę badanych stanowili uczniowie klas trzecich liceów z Gminy Centrum. Wylosowana z każdej z siedmiu dzielnic Gminy próba 50% klas trzecich obejmowała w sumie 109 oddziałów. Badania ankietowe zdołano przeprowadzić w 104 losowo dobranych klasach. Uczestniczyło w nich 2736 uczniów, co stanowi 41% wszystkich uczniów klas trzecich.

W klasach pierwszych, po wyeliminowaniu braków danych dotyczących płci (1,2%) odsetek dziewcząt wynosił 58,7%, a w klasach trzecich, gdzie było znacznie mniej braków danych (0,6%) – dziewczęta stanowiły 59,8% badanej próby. We wszystkich dzielnicach odsetek dziewcząt był większy niż odsetek chłopców. W klasach trzecich proporcje liczebności dziewcząt i chłopców kształtowały się podobnie we wszystkich dzielnicach, natomiast w klasach pierwszych w dwóch dzielnicach rozkład płci był znacząco inny niż w pozostałych dzielnicach (Tabela 1).

W analizie zmian pomiędzy 1996 a 1998 rokiem w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych wykorzystano dane pochodzące z ostatniej edycji „badań mokotowskich” (9, 12). Do porównań wybrano te szkoły, które objęte były zarówno badaniami mokotowskimi w 1996 roku, jak i badaniami prowadzonymi w Gminie Warszawa-Centrum w 1998 roku, czyli osiem publicznych liceów ogólnokształcących mieszczących się w aktualnych administracyjnych granicach dzielnicy Mokotów. W 1996 roku w badaniach brali udział uczniowie z 60% losowo dobra-

TABELA 1

Rozkład liczebności osób badanych w poszczególnych dzielnicach z uwzględnieniem płci i poziomu klasy – odsetki uczniów (N= 9086).

dzielnica	klasy I (N=6404)			klasy III (N=2682)		
	dziewczęta N=3760	chłopcy N=2644	razem N=6404	dziewczęta N=1603	chłopcy N=1079	razem N=2682
Mokotów	58,7	41,3	N=1325	61,0	39,0	N=533
Ochota	50,2	49,8***	N= 638	58,4	41,6	N=356
Praga Południe	64,3	35,7***	N= 854	60,7	39,3	N=267
Praga Północ	57,7	42,3	N= 650	60,1	39,9	N=253
Śródmieście	58,6	41,4	N=1292	61,0	39,0	N=644
Wola	60,5	39,5	N=1252	56,6	43,4	N=475
Zoliborz	56,7	43,3	N= 393	61,0	39,0	N=154

*** - oznacza, że proporcje dziewcząt i chłopców w określonych dzielnicach są inne niż w pozostałych dzielnicach ($p < 0,001$).

TABELA 2

Liczebności grup uczniów klas I LO wybranych, z badań mokotowskich z 1996 roku i badań w dzielnicy Mokotów z 1998 roku, w celu analizy trendów w używaniu substancji psychoaktywnych.

Pochodzenie porównywanych grup	Czas badania	Klasy I LO Mokotowa		
		Dziewczęta	Chłopcy	Razem
Badania mokotowskie	październik 1996 rok	n=413 61,5%	n=259 38,5%	N=672
Badania w Gminie Warszawa-Centrum	listopad 1998 rok	n=714 59,9%	n=477 40,1%	N=1191

nych klas, a w 1998 roku uczniowie niemal wszystkich klas pierwszych. Z tego powodu miała miejsce wyraźna dysproporcja liczebności porównywanych grup (Tabela 2).

Narzędzia i wskaźniki stosowane w badaniach

W badaniach epidemiologicznych wykorzystano kwestionariusz używany w kolejnych edycjach badań mokotowskich. W jego skład wchodziły dwie bardzo krótkie anonimowe ankiety:

- „NAN” (17) dotycząca kontaktów młodzieży ze środkami psychoaktywnymi;
- „PIWO-WINO- WÓDKA” (19, 20), która jest poświęcona charakterystyce ostatniego przypadku picia alkoholu.

Miarą dostępności substancji psychoaktywnych było pytanie o udział w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używane były te substancje, określane w ankiecie jako „środki narkotyzujące”. Odpowiedzi zostały podzielone na trzy kategorie: 1) nie brali udziału, 2) raz lub dwa razy w ostatnim roku – taka odpowiedź wskazuje na sporadyczny kontakt z narkotykami, 3) kilka razy w roku lub czę-

ściej – taka odpowiedź świadczy o łatwym i systematycznym dostępie do środków narkotyzujących.

Kolejne pytanie dotyczyło używania środków narkotyzujących. Wskaźniki pozwalające określić nasilenie tego zjawiska w badanej grupie były analogiczne do wyżej wymienionych kategorii (nie używali, 1-2 razy, kilka razy lub więcej). Pytaliśmy również o rodzaj substancji psychoaktywnych dostępnych w czasie spotkań towarzyskich oraz o to, jakich środków używali badani. Były to tzw. „pytania otwarte”. Wszystkie pytania dotyczące środków narkotyzujących odnosiły się do doświadczeń uczniów w ciągu ostatniego roku.

Odpowiedzi uczniów na pytanie: „Czy palisz papierosy?” zostały podzielone na trzy kategorie: niepalący, palący nie częściej niż kilka razy w tygodniu oraz palący codziennie.

Pytania ankiety „PIWO-WINO-WÓDKA” pozwalały na oszacowanie częstości picia poszczególnych napojów alkoholowych i ilości alkoholu wypijanego przez młodzież. Za wskaźnik abstynencji przyjęto niepicie alkoholu w ciągu ostatniego roku. Miarą częstego picia było picie w ciągu 30 dni poprzedzających badanie. Jest to jedna z podstawowych miar rozpowszechnienia picia alkoholu wśród młodzieży, przyjęta w Narodowym Programie Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (8). Wskaźnikiem obrazującym bardzo częste picie alkoholu było picie w ciągu 1-4 dni przed badaniem (18, 20). Za wskaźnik częstego upijania się przyjęto wypicie w ciągu 30 dni poprzedzających badanie 60 gramów lub więcej 100% alkoholu (9, 16, 17, 18, 20). Ilość taka odpowiada w przybliżeniu co najmniej: trzem butelkom piwa, trzem lampkom wina oraz trzem dużym kieliszkom wódki.

Rozpowszechnienie używania poszczególnych substancji było analizowane osobno dla chłopców i dziewcząt, uczniów klas pierwszych i uczniów klas trzecich, oraz dla uczniów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum. Różnice między tymi grupami analizowano przy użyciu testu chi-kwadrat.

Analizę różnic w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych pomiędzy licealistami z poszczególnych dzielnic przeprowadzono w oparciu o wybrane, najważniejsze naszym zdaniem wskaźniki. Określają one odsetki uczniów, którzy:

- okazjonalnie palili papierosy, lub palili papierosy codziennie,
- w ciągu ostatniego roku: uczestniczyli w spotkaniach towarzyskich, w czasie których były używane środki narkotyzujące, używali środków narkotyzujących przynajmniej raz lub używali ich kilka razy lub więcej,
- w ostatnich 30 dniach: pili alkohol lub upili się.

Wartości wskaźników dla określonej dzielnicy porównywano z odpowiednimi wartościami dla pozostałych dzielnic łącznie. Analizy przeprowadzono oddzielnie dla klas pierwszych i trzecich. W przypadku dwóch dzielnic (Ochoty i Pragi Południe), w których proporcje dziewcząt i chłopców były inne niż w pozostałych dzielnicach, przeprowadzono dodatkowe analizy związane z kontrolą wpływu tej dysproporcji na uzyskane wyniki. Analizę zmian pomiędzy 1996 a 1998 rokiem przeprowadzono również w oparciu o wyżej wymienione wskaźniki. Porównując zmiany w zakresie picia poszczególnych napojów alkoholowych (piwa,

wina i wódki), wykorzystano także inne miary, stosowane dla śledzenia trendów w „badaniach mokotowskich” (9).

WYNIKI

Klasy I

Prawie połowa (46%) uczniów klas I z liceów ogólnokształcących Gminy Warszawa-Centrum, w roku poprzedzającym badanie, uczestniczyła w spotkaniach towarzyskich, w trakcie których używane były środki narkotyzujące (Tabela 6). W takich spotkaniach uczestniczyła nieco większa część dziewcząt (47%) niż chłopców (44%). Przy tym sporadycznie, jeden lub dwa razy w ciągu ostatniego roku, uczestniczyło w nich około 20% uczniów, a częściej – około 25% (Tabela 3).

TABELA 3

Dostępność i używanie środków narkotyzujących, picie alkoholu i palenie papierosów przez uczniów pierwszych klas publicznych liceów Gminy Warszawa-Centrum. Różnice w zakresie poszczególnych wskaźników pomiędzy odsetkami dziewcząt i chłopców.

Wskaźniki dotyczące używania substancji psychoaktywnych		Klasy I LO		
		Dziewczęta	Chłopcy	Wartości testu chi-kwadrat
Uczestniczenie w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano środków narkotyzujących	nie uczestniczyli	53%	55,9%	5,26*
	1 lub 2 razy	20,6%	18,6%	n.i.
	kilka razy lub więcej	26,4%	25,5%	n.i.
Używanie środków narkotyzujących	nie używali	86%	83,1%	10,41**
	1 lub 2 razy	6,9%	7,9%	n.i.
	kilka razy lub więcej	7,1%	9%	7,90**
Palenie papierosów	niepalący	68%	76,5%	54,82***
	palący nieczęściej niż kilka razy w tygodniu	23%	16,4%	41,26***
	palący codziennie	9%	7,1%	7,65**
Picie alkoholu	niepijący w ostat. roku	18,1%	18,5%	n.i.
	pijący w ostat. 30 dniach	51,4%	51,7%	n.i.
	pijący w ostat. 4 dniach	21,3%	21,5%	n.i.
	upijający się w ostat. 30 dniach przed badaniem	13,6%	21%	60,42***

Tabele 3-14: © 1999 Bobrowski K., Okulicz-Kozaryn K., *- $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$; *** - $p < 0,001$

Nielegalnych substancji psychoaktywnych używało, przynajmniej raz w ciągu roku poprzedzającego badanie, 15% uczniów klas pierwszych (Tabela 6). Większa część chłopców (17%) niż dziewcząt (14%) decydowała się na spróbowanie takich środków. Jeden lub dwa razy w ciągu roku używały ich zbliżone odsetki chłopców i dziewcząt (8% oraz 7%), ale częściej niż dwa razy sięgał po nie nieco większy odsetek chłopców (9%) niż dziewcząt (7%, Tabela 3).

Zdecydowanie najpowszechniej, spośród różnych środków narkotyzujących, używana były marihuana i inne pochodne konopi. Spośród uczniów, którzy przyznali się do używania w ostatnim roku środków narkotyzujących, marihuany lub jej pochodnych używało około 85% (czyli 13% wszystkich badanych pierwszoklasistów), 13% używało amfetaminy (2% wszystkich badanych pierwszoklasistów), a 7% LSD lub innych halucynogenów (1% wszystkich badanych pierwszoklasistów). Rozpowszechnienie pozostałych substancji było zdecydowanie niższe – odsetki w grupie używających uczniów nie przekraczały 2,3% (czyli poniżej 0,5% wszystkich badanych pierwszoklasistów).

Co czwarty uczeń klas pierwszych (28%) palił papierosy. Nałogowi palacze (palący codziennie) stanowili 8% badanej grupy (Tabela 6). Dziewczeta paliły papierosy częściej niż chłopcy. Okazjonalnie, tzn. nieczęściej niż kilka razy w tygodniu, paliło 23% dziewcząt i 16% chłopców, a codziennie odpowiednio 9% i 7% (Tabela 3).

Spośród uczniów klas pierwszych liceów Gminy Centrum 18% to osoby, które w roku poprzedzającym badanie nie piły alkoholu. Chłopcy i dziewczeta pili alkohol równie często: przynajmniej raz w ciągu miesiąca po alkohol sięgała ponad połowa uczniów (52%), a w ciągu 4 dni poprzedzających badanie – co piąty uczeń (21%). Wyraźne różnice między chłopcami i dziewczętami występowały w zakresie upijania się alkoholem. Większa część chłopców niż dziewcząt upiła się w okresie miesiąca poprzedzającego badanie: odpowiednio 21% i 14%.

Różnice w stylu picia chłopców i dziewcząt stają się wyraźniejsze, jeśli przyjrzeć się picciu poszczególnych napoi alkoholowych (Tabela 5). Osoby, które piły wino w ciągu roku poprzedzającego badanie, stanowiły większy odsetek w grupie dziewcząt (61%) niż chłopców (56%). Z kolei większa część chłopców (43%) niż dziewcząt (39%) piła wódkę. Analogicznie w ciągu ostatnich 30 dni większa część dziewcząt (26%) niż chłopców (22%) piła wino, natomiast chłopcy częściej niż dziewczeta sięgali po wódkę (19% i 15%). Chłopcy częściej także sięgali po piwo (45% i 42%). Podobne odsetki dziewcząt i chłopców upijały się winem (6%). Natomiast odsetki chłopców upijających się piwem i wódką (12%) dwukrotnie przewyższały w tym zakresie odsetki dziewcząt (6%).

Klasy III

Okolo dwóch trzecich uczniów (65%), w roku poprzedzającym badanie, uczestniczyła w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano substancji psychoaktywnych (Tabela 6). W takich spotkaniach uczestniczyła większa część chłopców niż dziewcząt (70% do 62%). Podobnie odsetek chłopców, którzy częściej niż kilka razy w roku stykali się z towarzystwem używającym substancji psychoaktywnych, był wyższy niż odsetek dziewcząt – odpowiednio: 49% i 42% (Tabela 4).

Z dużą dostępnością środków narkotyzujących łączyły się stosunkowo wysokie wskaźniki dotyczące używania tych substancji przez badanych trzecioklasistów. Jednak należy pamiętać, że nadal większość młodych ludzi nie sięgała po środki narkotyzujące. W roku poprzedzającym badanie, próbowała ich jedna czwarta dziewcząt i około jednej trzeciej chłopców. Sporadycznie (raz lub dwa razy) substancji psycho-

TABELA 4

Dostępność i używanie środków narkotyzujących, picie alkoholu i palenie papierosów przez uczniów trzecich klas publicznych liceów Gminy Warszawa-Centrum. Różnice w zakresie poszczególnych wskaźników pomiędzy odsetkami dziewcząt i chłopców.

Wskaźniki dotyczące używania substancji psychoaktywnych		Klasy III LO		
		Dziewczęta	Chłopcy	Wartości testu chi-kwadrat
Uczestniczenie w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano środków narkotyzujących	nie uczestniczyli	38,2%	30,2%	17,9***
	1 lub 2 razy	20,3%	21,1%	n.i.
	kilka razy lub więcej	41,5%	48,7%	13,27***
Używanie środków narkotyzujących	nie używali	74%	66,1%	19,08***
	1 lub 2 razy	12,8%	12,9%	n.i.
	kilka razy lub więcej	13,2%	21%	28,38***
Palenie papierosów	niepalący	57,9%	62,8%	6,53*
	palący nieczęściej niż kilka razy w tygodniu	25,5%	19,2%	14,58***
	palący codziennie	16,6%	18%	n.i.
Picie alkoholu	niepijący w ostat. roku	8,3%	6,1%	4,6*
	pijący w ostat. 30 dniach	71,2%	76,3%	8,54**
	pijący w ostat. 4 dniach	37,1%	45,9%	20,46***
	upijający się w ostat. 30 dniach przed badaniem	26,8%	44,3%	86,62***

aktywnych próbowało tyle samo dziewcząt co chłopców – około 13%. Wyraźnie wyższy był natomiast odsetek chłopców częściej sięgających po takie substancje (21%), niż odsetek dziewcząt (13%, Tabela 4).

Odurzająca się grupa młodzieży z klas trzecich, czyli około 30% wszystkich uczniów, sięgała przede wszystkim po pochodne konopi indyjskich – 84% (czyli 25% wszystkich badanych trzecioklasistów), amfetaminę – 18% (około 5% wszystkich badanych trzecioklasistów) oraz LSD – 10% (3% badanych trzecioklasistów). Inne środki narkotyzujące używane były przez nieliczne odsetki uczniów (nie więcej niż 2,3% odurzających się, czyli 0,7% wszystkich badanych trzecioklasistów).

Podobnie jak w przypadku klas pierwszych wyniki wskazują, że więcej dziewcząt (42%) niż chłopców (37%) paliło papierosy. Dziewczęta (26%) częściej niż chłopcy (19%) paliły okazjonalnie, to znaczy nie częściej niż kilka razy w tygodniu. Liczba palących codziennie była natomiast podobna wśród chłopców i wśród dziewcząt: 18% i 17% (Tabela 4).

Chłopcy częściej niż dziewczęta pili alkohol, jak również częściej upijali się. Istotne statystycznie różnice ze względu na płeć dotyczyły niemal wszystkich analizowanych wskaźników dotyczących picia.

Osoby niepijące w ostatnim roku alkoholu należały wśród uczniów trzecich klas do wyjątków: stanowiły około 7% badanej próby. Natomiast, ponad 70% uczniów piło alkohol często, około 40% piło alkohol bardzo często, a co trzeci uczeń upił się w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem (Tabela 6).

Najbardziej popularnym napojem alkoholowym wśród uczniów klas trzecich było piwo. W ciągu ostatniego roku poprzedzającego badanie piło je 88% uczniów, wino – 77%, a wódkę 66%. Chłopcy częściej niż dziewczęta pili każdy z rodzajów napoi

TABELA 5

Picie różnych rodzajów napojów alkoholowych przez uczniów publicznych liceów Gminy Warszawa-Centrum. W teście chi-kwadrat porównywano różnice wartości poszczególnych wskaźników dla dziewcząt i chłopców z tego samego poziomu klas (oznaczenia istotności w kolumnie „chłopcy”), a różnice pomiędzy klasami pierwszymi i trzecimi analizowano dla obu płci łącznie (oznaczenia istotności w kolumnie „klasy III – razem”).

Wskaźniki		KLASY I			KLASY III		
		Dziewczęta	Chłopcy	RAZEM	Dziewczęta	Chłopcy	RAZEM
Picie przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku	piwa	76%	76,4%	76,2%	86,7%	90,8%**	88,4%***
	wina	61,2%	55,7%**	58,9%	77,8%	74,9%*	77,2%***
	wódkę	38,8%	42,6%**	40,4%	61,3%	72,1%**	65,6%***
Picie w ciągu ostatnich 30 dni	piwa	42,3%	45,1%*	43,5%	61%	71,5%**	65,3%***
	wina	26%	21,7%**	24,2%	38,9%	36,2%	37,8%***
	wódkę	15,1%	18,8%**	16,6%	28,5%	38,7%**	32,6%***
Upijanie się w ciągu ostatnich 30 dni	piwem	5,8%	12,5%**	8,6%	10,3%	27%***	17%***
	winem	5,6%	6,2%	5,9%	9,3%	12,6%**	10,6%***
	wódką	6,2%	11,5%**	8,4%	14,4%	23,7%**	18,2%***

TABELA 6

Dostępność i używanie środków narkotyzujących, picie alkoholu i palenie papierosów przez uczniów publicznych liceów Gminy Warszawa-Centrum. Różnice w zakresie poszczególnych wskaźników pomiędzy odsetkami uczniów z pierwszych i trzecich klas.

Wskaźniki dotyczące używania substancji psychoaktywnych	Klasy I LO	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat	
Uczestniczenie w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano środków narkotyzujących	nie uczestniczyli	54,2%	35%	278,7***
	1 lub 2 razy	19,8%	20,6%	n.i.
	kilka razy lub więcej	26%	44,4%	294,4***
Używanie środków narkotyzujących	nie używali	84,8%	70,8%	236,1***
	1 lub 2 razy	7,3%	12,9%	70,3***
	kilka razy lub więcej	7,9%	16,3%	145,1***
Palenie papierosów	niepalący	71,5%	59,9%	118,6***
	palący nieczęściej niż kilka razy w tygodniu	20,3%	23%	8,5**
	palący codziennie	8,2%	17,2%	156,2***
Picie alkoholu	niepijący w ostat. roku	18,2%	7,4%	173,7***
	pijący w ostat. 30 dniach	51,5%	73,3%	364,9***
	pijący w ostat. 4 dniach	21,3%	40,6%	353,7***
	upijający się w ostat. 30 dniach przed badaniem	16,6%	33,8%	325,3***

alkoholowych i częściej upijali się każdym z nich. W ciągu ostatnich 30 dni piwo piło około dwie trzecie uczniów, a wino i wódkę około jednej trzeciej. Piwem upiło się 17%, winem – 11% i wódką – 18% (Tabela 5).

Różnice w używaniu substancji psychoaktywnych przez uczniów klas pierwszych i trzecich

Używanie substancji psychoaktywnych było bardziej rozpowszechnione wśród uczniów klas trzecich, niż wśród uczniów z klas pierwszych, o czym świadczą wyniki uzyskane w zakresie niemal wszystkich analizowanych wskaźników (Tabela 6). Co więcej, wiele wartości wskaźników dla klas trzecich około dwukrotnie przewyższało analogiczne wartości dla klas pierwszych. Na przykład odsetki osób, które często używały środków narkotyzujących, to 8% w klasach młodszych i 16% – w starszych; palący codziennie papierosy odpowiednio 8% i 17%; często upijający się: 17% i 34%, a bardzo często pijący: 21% i 41%.

Używanie substancji psychoaktywnych w poszczególnych dzielnicach gminy Warszawa-Centrum

Odsetki licealistów, którzy w ostatnim roku przynajmniej raz uczestniczyli w spotkaniach towarzyskich, w czasie których były używane środki narkotyzujące, w przypadku Woli były wyższe niż w pozostałych dzielnicach Gminy Warszawa-Centrum, a niższe w obszarze Ochoty i Pragi Północ. Dotyczyło to zarówno uczniów klas pierwszych jak i trzecich (Tabela 7).

TABELA 7

Dostępność środków narkotyzujących dla uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum. Odsetki uczniów uczących się w określonej dzielnicy, którzy uczestniczyli w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano środków narkotyzujących, porównano z analogicznymi odsetkami uczniów w pozostałych dzielnicach łącznie (w tabeli dla uproszczenia podano wskaźniki dla całej Gminy Centrum). Wartości testu chi-kwadrat obliczono oddzielnie dla klas pierwszych i trzecich.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	47%	n.i.	65,4%	n.i.
Ochota	40,7%	-7,38**	59,2%	-6,09*
Praga Pd.	0,47	n.i.	68%	n.i.
Praga Ppn.	40,5%	-8,15**	53,3%	-17,24***
Śródmieście	43,8%	n.i.	64,4%	n.i.
Wola	50,8%	+15,9***	72,3%	+13,15***
Żoliborz	47,2%	n.i.	72,1%	n.i.
Gmina Centrum	45,8%		65%	

TABELA 8

Używanie środków narkotyzujących, w ciągu ostatniego roku, przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	16,1%	n.i.	32,3%	n.i.
Ochota	12,2%	-4,81*	26,4%	n.i.
Praga Pd.	15,1%	n.i.	30,8%	n.i.
Praga Pn.	14,9%	n.i.	25,4%	n.i.
Śródmieście	12,1%	-12,44***	25,3%	-6,02*
Wola	18,3%	+11,87***	33,1%	+4,32*
Żoliborz	18,2%	n.i.	32,2%	n.i.
Gmina Centrum	15,2%		29,2%	

TABELA 9

Częste używanie środków narkotyzujących przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum. Odsetki, którzy używali w ciągu ostatniego roku kilka razy lub więcej środków narkotyzujących.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	9,5%	+6,34*	18,8%	n.i.
Ochota	7,1%	n.i.	15,7%	n.i.
Praga Pd.	6,2%	n.i.	17,7%	n.i.
Praga Pn.	6,7%	n.i.	14,3%	n.i.
Śródmieście	5,9%	-8,54**	12,3%	-18,13**
Wola	9,1%	n.i.	19,8%	+5,17*
Żoliborz	11,8%	+8,71**	16,4%	n.i.
Gmina Centrum	7,9%		16,3%	

TABELA 10

Palenie papierosów przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	30,7%	+4,04*	43%	n.i.
Ochota	25,9%	n.i.	33,4%	-7,72**
Praga Pd.	28,7%	n.i.	39,1%	n.i.
Praga Pn.	28,1%	n.i.	38,7%	n.i.
Śródmieście	23,5%	-20,0***	35,6%	-7,43**
Wola	31,1%	+5,28*	47,6%	+13,26***
Żoliborz	33,4%	+5,03*	46,1%	n.i.
Gmina Centrum	28,5%		40,1%	

TABELA 11

Codziennie palenie papierosów przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	9,3%	n.i.	18,6%	n.i.
Ochota	9,1%	n.i.	11,5%	-9,21**
Praga Pd.	7,8%	n.i.	17,3%	n.i.
Praga Pn.	8,3%	n.i.	19,8%	n.i.
Śródmieście	3,5%	-48,11***	11,6%	-18,16***
Wola	10,8%	+13,68***	23,6%	+16,71***
Żoliborz	11,2%	+5,01*	24%	+5,41*
Gmina Centrum	8,2%		17,2%	

TABELA 12

Częste picie alkoholu przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum. Odsetki uczniów, którzy pili alkohol w ciągu 30 dni poprzedzających badanie.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	56,6%	+17,49***	75%	n.i.
Ochota	47%	-5,73*	67,9%	-5,98*
Praga Pd.	49,9%	n.i.	68,3%	n.i.
Praga Pn.	45,1%	-12,03***	69,7%	n.i.
Śródmieście	48,5%	-5,93*	68,8%	-8,71**
Wola	56,3%	+14,3***	84,6%	+37,77***
Żoliborz	50,5%	n.i.	77,9%	n.i.
Gmina Centrum	51,5%		73,3%	

Porównania pomiędzy dzielnicami w zakresie rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych wykazywały pewną prawidłowość. Niemal wszystkie analizowane w porównaniach wskaźniki używania środków narkotyzujących, palenia papierosów i picia alkoholu miały niższe wartości (na poziomie istotnym statystycznie), w grupie badanych licealistów ze Śródmieścia, niż w pozostałych dzielnicach łącznie. Natomiast w przypadku licealistów z Woli było przeciwnie, wskaźniki te miały wyższe wartości (Tabele 7-13). Wynik ten, z jednym wyjątkiem, powtarzał się zarówno w klasach pierwszych, jak i w klasach trzecich. Jedynie w zakresie częstego używania środków narkotyzujących nie mamy podstaw, by twierdzić, że wartość tego wskaźnika dla uczniów z klas pierwszych liceów Woli była wyższa, niż w przypadku pozostałych dzielnic.

TABELA 13

Częste upijanie się przez uczniów publicznych liceów z poszczególnych dzielnic Gminy Warszawa-Centrum. Odsetki uczniów, którzy pili alkohol w ciągu 30 dni poprzedzających badanie i wypili w przeliczeniu co najmniej 60 g czystego alkoholu.

Dzielnice	Poziom klasy			
	Klasy I LO	Wartości testu chi-kwadrat	Klasy III LO	Wartości testu chi-kwadrat
Mokotów	18,6%	+4,45*	35,7%	n.i.
Ochota	16,9%	n.i.	30,1%	n.i.
Praga Pd.	15,5%	n.i.	28,4%	-3,88*
Praga Pn.	14,5%	n.i.	33,1%	n.i.
Śródmieście	13,9%	-8,74**	27%	-17,31***
Wola	19,3%	+7,56**	46,5%	+40,61***
Żoliborz	16,4%	n.i.	36,4%	n.i.
Gmina Centrum	16,6%		33,8%	

Obraz rozpowszechnienia używania różnych substancji psychoaktywnych w innych dzielnicach nie był już tak jednorodny: istotne różnice dotyczyły tylko niektórych wskaźników używania, lub występowały tylko w obrębie jednego poziomu klas (pierwszych lub trzecich). Kilka znacząco wyższych niż w innych dzielnicach wskaźników używania substancji psychoaktywnych, charakteryzowało uczniów z Mokotowa i z Żoliborza (w tej ostatniej dzielnicy znaczące różnice nie dotyczyły picia alkoholu). Z kolei szereg niższych wskaźników używania charakteryzował uczniów z Ochoty.

Zmiany pomiędzy 1996 a 1998 rokiem w używaniu substancji psychoaktywnych przez uczniów klas pierwszych liceów Mokotowa

Pomiędzy 1996 a 1998 rokiem stwierdzono zwiększenie się dostępności środków narkotyzujących. Świadczy o tym statystycznie istotny wzrost odsetka młodzieży uczestniczącej w spotkaniach towarzyskich, w trakcie których używane były środki narkotyzujące. Skala tego wzrostu była podobna wśród dziewcząt i wśród chłopców (o ok. 10%). Wzrosły przy tym zarówno odsetki młodzieży uczestniczącej w takich spotkaniach sporadycznie, jeden lub dwa razy, jak i uczestniczących częściej (Tabela 14).

Odnotowano również statystycznie istotny wzrost odsetka osób często używających środków narkotyzujących, ale tylko w populacji dziewcząt: z poziomu 5% na 10%. W zakresie szeregu wskaźników dotyczących palenia papierosów i picia alkoholu (bez uwzględnienia rodzajów napojów alkoholowych) znaczących zmian nie stwierdzono (Tabela 14).

Szczegółowo analizowano także zmiany różnorodnych wskaźników picia poszczególnych napojów alkoholowych: piwa, wina i wódki. Tylko jedna zmiana okazała się istotna statystycznie: wzrósł odsetek dziewcząt pijących kiedykolwiek w życiu wódkę – z 43% do 49% (chi-kwadrat=3,92, $p < 0,05$).

TABELA 14

Zmiany pomiędzy 1996 a 1998 rokiem wskaźników dostępności i używania środków narkotyzujących, picia alkoholu i palenia papierosów przez uczniów klas pierwszych publicznych liceów Gminy Warszawa-Centrum. Zaznaczone przy określonej wartości wskaźnika różnice istotne statystycznie odnoszą się do poprzedzającej wartości.

Wskaźniki dotyczące używania substancji psychoaktywnych		Dziewczęta		Chłopcy		RAZEM	
		1996	1998	1996	1998	1996	1998
Uczestniczenie w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano środków narkotyzujących	nie uczestniczyli	60%	50,8%**	64,5%	55%*	61,8%	52,4%***
	uczestniczyli 1-2 razy	19,1%	21,6%	11,6%	17,3%*	16,2%	19,9%*
	kilka razy lub więcej	20,8%	27,6%*	23,9%	27,7%	22%	27,7%**
Używanie środków narkotyzujących	nie używali	88,1%	84,2%	82,2%	82,1%	85,8%	83,3%
	1 lub 2 razy	6,5%	5,6%	5,8%	8,8%	6,3%	6,9%
	kilka razy lub więcej	5,3%	10,2%**	12%	9,1%	7,9%	9,8%
Palenie papierosów	niepalący	67,6%	65%	73,7%	76%	69,9%	69,4%
	palący nie częściej niż kilka razy w tygodniu	22%	24,6%	19,3%	15,2%	21%	20,9%
	palący codziennie	10,4%	10,4%	6,9%	8,8%	9,1%	9,8%
Picie alkoholu	nigdy niepijący	10,7%	9,6%	7%	8%	9,2%	8,9%
	pijący w ostat. 30 dniach	50,6%	56,3%	59,1%	55,8%	53,9%	56,1%
	upijający się w ostat. 30 dniach przed badaniem	13,4%	15,8%	27,5%	22,1%	18,8%	18,3%

DYSKUSJA I WNIOSKI

Interpretując wyniki trzeba mieć na uwadze błędy pomiaru, obecne w większości tego typu badań. Z najważniejszych można wymienić: 1) wykruszanie się próby – w naszych badaniach około 10% założonej wielkości próby, 2) wpływ faktu bycia badanym na udzielanie odpowiedzi na pytania ankietowe, związany z aprobatą społeczną (1). Nie sposób jednoznacznie stwierdzić, w jaki sposób aprobata społeczna wpływała na udzielane przez uczniów odpowiedzi, ponieważ wpływ ten nie był kontrolowany. Mogła ich skłaniać do zaniżania częstości sięgania przez nich po substancje psychoaktywne (aprobata dorosłych) lub do jej zawyżania (aprobata rówieśników). Jeśli chodzi natomiast o wykruszanie się próby, to wiemy z relacji ankieterów, że było ono związane z nieobecnością w szkole kilku klas w czasie trwania badań (główny powód to wycieczki szkolne) oraz z indywidualną absencją uczniów. W tym ostatnim przypadku można przypuszczać, że część osób nieobecnych to wagarowicze, a więc osoby, które nie przestrzegają pewnych norm i mogą mieć także skłonność do częstszego niż inni picia alkoholu czy używania innych substancji psychoaktywnych. Tak więc ich nieobecność mogła, w niewielkim stopniu, zaniżyć wartości wskaźników mówiących o rozpowszechnieniu używania różnych substancji psychoaktywnych.

Szczególną uwagę zwracają dwa uzyskane wyniki. Pierwszy mówiący o większym rozpowszechnieniu palenia papierosów wśród dziewcząt niż wśród chłopców, zarówno w klasach pierwszych jak i w trzecich, i drugi pokazujący niemal identyczną częstość picia alkoholu dziewcząt i chłopców z klas pierwszych. W interpretacji tych wyników mogą być pomocne dane z badań mokotowskich, prowadzonych co cztery lata od 1984 roku. Zaobserwowano w nich wyraźną tendencję, polegającą na stopniowym zmniejszaniu się różnic w zakresie palenia papierosów i picia alkoholu pomiędzy dziewczętami a chłopcami. Już w 1996 roku rozpowszechnienie palenia wśród chłopców i dziewcząt było zbliżone, jedynie odsetki palących codziennie były wyższe w przypadku chłopców niż dziewcząt (12). Z kolei odnośnie picia alkoholu obserwowano, że dziewczęta co prawda nie tak często jak chłopcy sięgały po alkohol i piły go w mniejszych ilościach, ale ich styl picia coraz wyraźniej upodabniał się do stylu picia chłopców (9). Można więc powiedzieć, że wyniki uzyskane w badaniach Gminy Centrum potwierdzają obserwowane od kilku lat trendy, a nawet mogą świadczyć o ich pogłębieniu. Wydaje się, że ma to związek ze zmianami w sferze obyczajów społecznych w Polsce w ostatnich latach. Zmiany te przypisujemy procesowi zacierania się różnic pomiędzy standardami męskich i żeńskich ról społecznych.

Badani przez nas licealiści, 15-letni chłopcy i dziewczęta z Warszawy, w swoich zachowaniach, dotyczących używania substancji psychoaktywnych, upodabniają się do rówieśników z Europy Zachodniej. Na potwierdzenie tej tezy można przytoczyć wyniki Europejskiego Programu Badań Ankietowych ESPAD z 1995 roku (7). Wynika z nich, że wśród 15-latków, w krajach zachodnich¹ uczestniczących w programie ESPAD, wartości wskaźników rozpowszechnienia palenia papierosów (np. odsetki palących w ostatnim miesiącu) były z reguły wyższe dla dziewcząt niż dla chłopców. Z kolei różnice pomiędzy odsetkami dziewcząt i chłopców, pijących alkohol w ostatnich 30 dniach, nie przekraczające 1%, odnotowano w takich krajach, jak: Dania, Islandia, Irlandia, Szwecja i Wielka Brytania. W krajach postkomunistycznych, które brały udział w badaniach ESPAD, ogólna tendencja była przeciwna – więcej chłopców niż dziewcząt sięgało po papierosy i alkohol.

Wykorzystanie ankiety „NAN” oraz „Piwo-Wino-Wódka”, stosowanych w „badaniach mokotowskich”, dało możliwość przybliżonej oceny zamian w rozpowszechnieniu środków uzależniających, jakie zaszły w ciągu ostatnich dwóch lat – to jest od ostatniej edycji badań w 1996 roku do chwili obecnej. Precyzja porównań była ograniczona z dwu powodów: 1) badania na zlecenie Gminy-Centrum przeprowadzone zostały w innym terminie (początek listopada) niż każda z edycji badań mokotowskich (początek października); 2) porównanie dotyczyło jedynie części populacji uczniów Mokotowa.

Dwa wyniki uzyskane dzięki analizom porównawczym sugerują, że możemy spodziewać się dalszych postępów w emancypacji dziewcząt. Pomiedzy 1996 a 1998

¹ W programie badawczym ESPAD w 1995 roku uczestniczyły w istocie kraje z obrzeża Europy Zachodniej: z jej krańców północnych, południowych i zachodnich oraz część krajów z Europy Środkowej i Wschodniej.

rokiem dwukrotnie wzrosły odsetki dziewcząt z klas I, które w ciągu ostatniego roku często (tzn. kilka lub więcej razy) używały środków narkotyzujących. Wskaźnik ten osiągnął poziom ok. 10%, podobny do wartości odnotowanej w przypadku chłopców. W ciągu dwu lat wzrosły także znacząco odsetki dziewcząt pijących kiedykolwiek w życiu wódkę.

Ze względu na znaczący wzrost, pomiędzy 1996 a 1998 rokiem, dostępności środków narkotyzujących wśród uczniów, prawdopodobnie w przyszłości możemy spodziewać się większego rozpowszechnienia używania takich substancji.

Na uwagę zasługują także różnice pomiędzy klasami pierwszymi i trzecimi w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych. Wartości wielu wskaźników były dwukrotnie wyższe w klasach trzecich niż w pierwszych. Sądzymy, że różnice te wynikają stąd, że wraz z wiekiem i kolejnymi latami edukacji w liceum rozpowszechnienie używania środków psychoaktywnych wśród młodzieży wyraźnie wzrasta. Wiemy bowiem, dzięki porównaniu wyników naszych badań z badaniami mokotowskimi z 1996 roku, że trzecioklasiści z Mokotowa, gdy byli uczniami pierwszych klas, nie różnili się znacząco w zakresie większości wskaźników od swoich aktualnych kolegów z klas pierwszych, zbadanych w 1998 roku.

Nasze badania przyniosły także pewną pulę wyników mówiących o różnicach pomiędzy dzielnicami Gminy Warszawa-Centrum w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych przez licealistów. O większym rozpowszechnieniu, w porównaniu z pozostałymi dzielnicami, możemy mówić w przypadku Woli, i w nieco mniejszym zakresie Mokotowa i Żoliborza (w tej ostatniej dzielnicy nie dotyczy to picia alkoholu). Ponadto przypuszczamy, że zdecydowanie mniejsza liczebność, niż w innych dzielnicach, licealistów z Żoliborza, spowodowała pewien artefakt polegający na tym, że wartości niektórych wskaźników były wyraźnie wyższe niż w pozostałych dzielnicach, ale różnice nie osiągały poziomu istotności statystycznej. Gdyby nie wspomniana mniejsza liczebność, prawdopodobnie Żoliborz wyróżniałby się jeszcze bardziej, jako dzielnica o dużym rozpowszechnieniu palenia papierosów i używania środków narkotyzujących. Z kolei mniejsze rozpowszechnienie charakteryzuje obszar Śródmieścia a także Ochoty.

Przedstawiony powyżej obraz rozpowszechnienia używania środków narkotyzujących, picia alkoholu i palenia papierosów w poszczególnych dzielnicach Gminy Warszawa-Centrum jest dość ogólny. Mógłby on wyglądać nieco inaczej, jeśliby uwzględnić używanie w poszczególnych dzielnicach określonych środków narkotyzujących, takich jak pochodne konopi, amfetamina, halucynogeny, opiaty, itp. W poszczególnych dzielnicach mogą bowiem istnieć ogniska używania i dystrybucji określonych środków narkotyzujących. Uznaliśmy, że rzetelne przedstawienie zróżnicowania pomiędzy dzielnicami w tym zakresie wymagałoby skonfrontowania danych ankietowych od uczniów z innymi źródłami informacji (np. archiwalnymi danymi policji) i powinno być przedmiotem osobnej pracy.

Najważniejsze wnioski praktyczne, jakie można sformułować w oparciu o przedstawione wyniki badań, są następujące.

1. Rozpoczynanie działań profilaktycznych już w szkołach podstawowych.

Wśród uczniów klas pierwszych liceów Gminy Warszawa-Centrum rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych jest znaczne: około połowa uczniów piła często alkohol, blisko 30% paliło papierosy, a 15% w ostatnim roku używało środków narkotyzujących. Przy tym około połowa uczniów uczestniczyła w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano takich środków. Wydaje się w związku z tym, że rozpoczynanie działań profilaktycznych w pierwszych klasach liceum byłoby, choć potrzebne, to jednak mocno spóźnione. Profilaktyka, rozumiana jako zapobieganie używaniu substancji psychoaktywnych, powinna być wprowadzana już w szkołach podstawowych – najlepiej zanim uczniowie zaczną próbować pić alkohol i palić papierosy, czyli około jedenastego roku życia (5).

2. Działania profilaktyczne w liceach ogólnokształcących.

Wydaje się konieczne prowadzenie w liceach zajęć profilaktycznych, których celem byłoby zahamowanie wzrostu, wraz z wiekiem, zainteresowania uczniów środkami psychoaktywnymi. Pożądane byłoby, aby osoby prowadzące tego typu zajęcia (nauczyciele lub „specjaliści” spoza szkoły) mogli przy tym korzystać z jak najszerszej oferty programów profilaktycznych o sprawdzonej skuteczności.

Zważywszy wysoki odsetek uczniów (w klasach trzecich – około 30%), którzy próbowali środków narkotyzujących i jeszcze wyższe odsetki uczniów pijących alkohol, ważne jest przygotowanie pedagogów szkolnych, pielęgniarek i wychowawców do podejmowania działań interwencyjnych. Celem powinna być, przede wszystkim, pomoc uczniom sięgającym po tego typu środki, ograniczenie szkód związanych z używaniem.

Liczne sygnały pochodzące ze środowiska oświatowego wskazują także na potrzebę poszerzenia oferty specjalistycznej pomocy eksperymentującym z używaniem substancji psychoaktywnych.

3. Ograniczenie dostępności środków psychoaktywnych.

W związku z dużą dostępnością nielegalnych substancji psychoaktywnych, wskazana jest współpraca szkoły z policją i strażą miejską. Należy też konsekwentnie egzekwować przepisy prawne dotyczące sprzedaży alkoholu i papierosów młodzieży.

4. Treści oddziaływań profilaktycznych powinny uwzględniać specyficzne problemy związane z używaniem substancji psychoaktywnych przez dziewczęta. Przesłankę dla powyższego wniosku stanowią dane mówiące o stosunkowo dużej dynamice wzrostu używania substancji psychoaktywnych (palenia papierosów, picia alkoholu i używania środków narkotyzujących) wśród dziewcząt.

5. Prowadzenie działań profilaktycznych we wszystkich liceach z terenu Gminy Warszawa Centrum.

W trzech dzielnicach Gminy Warszawa Centrum stwierdziliśmy większe niż gdzie indziej rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych wśród uczniów liceów. Jednak należy pamiętać, że wskaźniki używania dla pozostałych dzielnic są również dość wysokie. Ponadto nie wiemy, na ile stabilne są stwierdzone przez nas różnice. Nie wiemy też, jak szybko mogą one ulec zmianie na skutek jakichś wydarzeń losowych lub zintensyfikowania działań dealerów w dzielnicach, w których obecnie narkotyki są mniej rozpowszechnione. Należy więc badania powtarzać, a działania profilaktyczne realizować we wszystkich dzielnicach i szkołach.

STRESZCZENIE

Badano rozpowszechnienie palenia papierosów, picia alkoholu i używania środków narkotyzujących wśród licealistów Gminy Warszawa-Centrum. Anonimowe, audytoryjne badania ankietowe, prowadzone jesienią 1998 roku, objęły 90% populacji uczniów z klas pierwszych oraz 41% uczniów klas trzecich (z losowo dobranej połowy klas). Analizowano także zmiany wskaźników używania substancji psychoaktywnych, odnosząc uzyskane wyniki dla licealistów z dzielnicy Mokotów do danych z tzw. "badań mokotowskich" z 1996 roku. Uzyskane wyniki wskazują na znaczną i rosnącą ciągle dostępność środków narkotyzujących, chociaż używała ich, w ciągu roku poprzedzającego badanie, zdecydowana mniejszość uczniów (15% w młodszych klasach i 30% w starszych). Wśród innych wyników zwraca uwagę, w obrębie klas pierwszych, podobna częstość picia alkoholu wśród dziewcząt i chłopców oraz większe rozpowszechnienie palenia papierosów wśród dziewcząt niż wśród chłopców. Wskaźniki mówiące o bardzo częstym używaniu różnych substancji psychoaktywnych w klasach trzecich były z reguły dwukrotnie wyższe niż w klasach pierwszych. Większe rozpowszechnienie używania różnych substancji psychoaktywnych, w porównaniu z pozostałymi dzielnicami, charakteryzuje Wolę a także Mokotów i Żoliborz, natomiast mniejsze rozpowszechnienie odnotowano w Śródmieściu i na Ochocie. Na podstawie przeprowadzonych badań autorzy sformułowali wnioski dotyczące kierunków rozwoju działań profilaktycznych na terenie Gminy Warszawa-Centrum.

Słowa kluczowe: młodzież, substancje psychoaktywne, rozpowszechnienie

Krzysztof Bobrowski, Katarzyna Okulicz-Kozaryn

**Psychoactive substance use among secondary school students in the
Warsaw-Centre Community**

SUMMARY

Prevalence of cigarette smoking, alcohol drinking and psychoactive substance use among secondary school students in the Warsaw-Centre Community was studied. Anonymous survey was conducted in the fall 1998 covering 90% of the population of first graders and 41% of third graders (from randomly selected 50% of classes). Moreover, changes in psychoactive substance use indicators were analysed - data obtained for secondary school students from the Mokotów residential district were compared with these from the so-called "Mokotów study" of 1996. The findings indicate a marked and continually growing accessibility of psychoactive substances, even though it was definitely a minority of students (15% in the younger age group and 30% in the older one) that admitted to substance use. Another interesting result is that indicating a similar frequency of alcohol consumption among first graders in boys and girls, as well as a larger prevalence of cigarette smoking among girls than among boys. Indicators showing a very frequent use of various psychoactive substan-

ces among third graders were as a rule twice as high as these concerning first graders. Prevalence rates for various psychoactive substances use were differentiated territorially, being higher in three districts – Wola, Mokotów and Żoliborz, and lower in the Centre and Ochota districts. Conclusions as to the directions of preventive activities development in the Warsaw-Centre Community were drawn from the study.

Key words: adolescents, psychoactive substance, prevalence

PIŚMIENNICTWO

1. Brzeziński J. (1980): *Elementy metodologii badań psychologicznych*. PWN, Warszawa.
2. Centrum Badania Opinii Społecznej (1992): *Młodzież a używki. Komunikat z badań*. Warszawa, czerwiec, niepublikowany maszynopis.
3. Centrum Badania Opinii Społecznej (1994): *Młodzież a używki. Komunikat z badań*. Warszawa, czerwiec, niepublikowany maszynopis.
4. Centrum Badania Opinii Społecznej (1996): *Młodzież a używki. Komunikat z badań*. Warszawa, sierpień, niepublikowany maszynopis.
5. Frączek A. (1994): *Wiek intencji do picia alkoholu a późniejsze funkcjonowanie dorastających*. Alkoholizm i Narkomania 3/17, 279-288.
6. Goldman M.S. (1994): *The alcohol expectancy concept: Application to assessment, prevention and treatment of alcohol abuse*. Applied and preventive psychology, 3,131-134.
7. Hillel B., Andersson B. i wsp. (1997): *The 1995 ESPAD Report. Alcohol and Other Drugs Use Among Students in 26 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), The Pompidou Group at the Council of Europe and the authors, Stockholm.
8. *Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych – Program Działania Administracji Rządowej na lata 1997-1999* (1996). Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa.
9. Okulicz-Kozaryn, K., Borucka (1997): *Zmiany w picciu alkoholu przez młodzież. Badania Mokotowskie: 1984-1988-1992-1996*. Alkoholizm i Narkomania 2/27, 179-195.
10. Ostaszewski K. Borucka A. (1990): *Używanie przez młodzież różnych substancji uzależniających. Porównanie wyników badań ankietowych z 1984 i 1988 roku*. Alkoholizm i Narkomania Zima 1990, Warszawa, 133-147.
11. Ostaszewski K. (1993): *Marihuana, kleje i inne*. Remedium 4, 20-21.
12. Ostaszewski K. (1998): *Zmiany w używaniu przez młodzież substancji psychoaktywnych. Badania Mokotowskie*. Alkoholizm i Narkomania 1/30, 41-55.
13. Sierosławski J. (1996): *Narkomania w Warszawie – wielowskaźnikowa ocena epidemiologiczna*. Alkoholizm i Narkomania 2/23, Warszawa, 233-254.
14. Sierosławski J. (1997): *Używanie narkotyków przez młodzież szkolną. Wyniki ogólnopolskich badań ankietowych*. Serwis Informacyjny Narkomania. 1 (6), 13-27.
15. Sierosławski J. (1998): *Monitorowanie problemu narkomanii na poziomie miasta – projekt „Multi-City Study”*. Serwis Informacyjny Narkomania. 2 (9), 7-24.

16. Wolniewicz-Grzelak B. (1985): *Badania ankietowe nad spożywaniem alkoholu przez uczniów szkół ponadpodstawowych Mokotowa w 1984 roku i niektóre problemy metodologiczne*. Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego, 4 (60), 65-85.
17. Wolniewicz-Grzelak B., Ostaszewski K. (1987): *Rozpowszechnienie używania różnych substancji uzależniających przez uczniów szkół ponadpodstawowych warszawskiej dzielnicy Mokotów*. Zeszyty Problemowe Narkomanii. Zeszyt 2. Towarzystwo Zapobiegania Narkomanii. Warszawa, 83-87.
18. Wolniewicz-Grzelak B. (1990): *Zmiany w spożywaniu przez młodzież napojów alkoholowych. Badania mokotowskie z 1984 i 1988 roku*. Alkoholizm i Narkomania Zima 1990, Warszawa, 113-132.
19. Wolniewicz-Grzelak B. (1991): *O picciu alkoholu przez chłopców z zasadniczych szkół zawodowych, efektach akcji profilaktycznych i o harcerzach z lat 80-tych*. Alkoholizm i Narkomania, Wiosna 159-168.
20. Wolniewicz-Grzelak B. (1993): *O picciu alkoholu przez młodzież*. Remedium 5, 22-23.
21. Wolniewicz-Grzelak B. (1995): *Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem „Piwo-Wino-Wódka”*. Alkoholizm i Narkomania 2/19, Warszawa, 117-127.